

07 02 2019

Чанд соли охир расонаҳои иттилоотӣ, хосса расонаҳои хориҷиву шахсӣ, ба мавзӯи ҳаракати босмачигарӣ таваччуи маҳсус зоҳир карда истодаанд.

Албатта, ба таърих ва ҳодисаҳои муайяни он бо гузашти солҳо барои ошкор намудани ҳақиқатҳои ниҳонаш зиёиён, равшанфикрон борҳо назар мекунанду фарзияву ҳулосаҳои ҳудро мебароранд. Аммо, агар ин гуна нигоҳҳо бо чашми хирад набошад, таърих на танҳо чаҳолати назаркунандагонашро ошкор месозад, балки бо таҳлилҳоро андешаҳоро ҳулосаҳои нодурусташон мардумро ба гумроҳӣ ва кӯчаҳои сарбаства мебаранд.

Муроду ҳадаф аз рӯ овардан ба ин мавзӯ чист? Тархсозони ин гурӯҳи муаллифон кихоянд? То кучо метавонанд «муваффақ» бишаванд? Аз ин ҳама кихо «манфиат» мебардоранд? Бо ин амалҳои номатлуб манфиатҳои миллиро химоя мекунем ва ё онҳоро зеро по мениҳему баъдҳо аз даст медиҳем? Таърих, шахсиятҳои маъруфу хомиёни аслии миллат ва шохидони давр дар ин ҳусус чӣ андеша доштанду қадом мавқеъро барои ҳуду миллат пазируфтанд? Ва ҳам саромадони асилу бонанги миллати мо дар огози асри гузашта мардум, миллатро чӣ гуна раҳнамунӣ карданд? Саркардагону ба вучудоварандагони ҳаракати босмачигарӣ кихо ва аз кучову ба чӣ мақсад омада буданд? Оё онҳо, воқеан, манфиатҳои милливу динии моро химоят кардан меҳостанд? Пушти ин пардаҳо чӣ бозихои пинҳон сурат мегирифтанд? Барои посух гирифтани ба ин пурсишҳо хабарнигори рӯзнома Абдулқодири Раҳим, ба доктори илмҳои таърих, профессор Иброҳим Усмонов мурочиат намуд.

- Хар саҳифаи таърихи халқ ба он баҳогузори мешавад, ки он ба ояндаи халқ чӣ додааст? Чизҳои зебои зиёде метавонанд бошанд, ки натиҷаашон чандон зебо нест. Ва чизҳои зиёде дар зоҳир зишту бад ҳам ҳастанд, ки дар асл зебо ва натиҷаашон ба манфиати халқ мебошанд. Вақте ки мо ба таърихи солҳои 20-уми асри гузашта назар кардан меҳохем, бояд ба ин маъсалаҳо диққати ҷиддӣ бидиҳем. Тарафи дигари маъсала дар он аст, ки ҳамин воқеаи баамаломада чизи тамоман аз ақл берун буд ва ё чизе шабеҳи воқеаҳои дигар. Дар таърихи башарӣ, на танҳо дар таърихи халқи тоҷик, ҳеч тағйироти сиёсӣ нест, ки бе хунрезӣ ба амал омада бошад. Хатто қорӣ шудани ислом дар Осиёи Миёна сари ҳазорон падарон ва бобоҳои моро хӯрдааст. Ҳеч кас ба шакли одӣ рафта «Раҳмат, ки ба мо ислом овардед» нагуфтааст. Онро қабул кунанданд. Чунки ба ин шакл он дар оғоз барои мо чизи бегона буд. Вале мардуми тоҷик дар охираш оқибати он розӣ ҳастанд, розӣ аз он, ки ин дину фарҳангро пазируфтаанд. Он, ки имрӯз

исломро баъзеҳо ба манфиати худ истифода бурдан, худашонро сохиби ислом эълон кардан, халкро аз ислом махруму худро қариб пайгамбар эълон намудан меҳоханд, ин чизи дигар аст. Вакте ки дар бораи ҳаракати босмачигарӣ ва Ҳокимияти Шӯравӣ сухан мегӯему андешаамонро баён мекунем, бояд ин меъёру натиҷагирӣ риоя бишавад. Ман меҳохам шахсиятҳоеро ном бибарам, ки мероси онҳо барои мо бояд намуна бошад. Мутаассифона, дар мо шумораи одамон, дақиқтараш чавононе зиёд шудаанд, ки онҳо ин шахсиятҳо, бузургони моро шинохтан ва донистану қабул кардан ҳам намеҳоханд. Гумон мекунанд, аз он ҷӣ, ки бузургони мо медонанд, дониши ин гурӯҳ бештару бехтар аст. Ба назари онҳо аз он ҷӣ, ки устод Садриддин Айнӣ, Сайидризо Ализода дар бораи воқеаҳои солҳои 20-уми асри гузашта гуфтаанд, нодурусту номуқамланд, чунки бо маълумоти дониши ин гурӯҳ мувофиқат намекунанду дар зинаҳои поёнтар ғӯё қарор доранд. Намеандешанд, ки ин устодон фарзандони ҳамон замон буданд. Ҳақиқатро диданд, дарёфтанд ва бо гузаштаи худ муқоиса карданду тафовуташро шинохтанд. Қадамаш бехтар аст, ҳамонашро пазируфтанд. Чун ин ду шахсияти бузурги таърихино ном бурдам, меҳохам ба як масъала равшанӣ андозам. Сайидризо Ализода шахсе буд, ки дар Туркистон, дар ҳукумати он шӯбаи тоҷикиро ба вучуд овард. Дар ин ҳукумат миллатҳои асосӣ ин халқҳои туркии Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафтанд: ўзбекҳо, туркманҳо, қирғизҳо, қазоқҳо. Афғонҳо, яҳудиҳо, ҳиндуҳо ва ба ин монанд халқҳои хурду майда ба ҳисоб мерафтанд. Аввал номи тоҷик на дар миллатҳои асосӣ ва на дар миллатҳои майда набуд. Ализода ба мақомоти болоӣ дарҳост қарда, муваффақ шуд дар Ҳукумати Туркистон шӯбаи тоҷикӣ ташкил қарда шавад. Ин шахсият мудирӣ шӯбаи тоҷикӣ шуд ва дар ин замина расо сад сол пеш, моҳи апрели соли 1919 рӯзномаи тоҷикии «Шӯълаи инқилоб»-ро таъсис дод. Бо нашри ин рӯзнома манфиатҳои халқи тоҷик ҳимоя ва соҳибӣ мешуданд.

Ба назари ӯ, ки яке аз бехтарин шахсиятҳои давр буд, ҳаракати босмачигарӣ ҳаракати зиддихалқӣ маҳсуб меёфт, зидди миллати мо, мардуми мо, манфиати оммаи мо буд. Дар ин рӯзнома ва баъдтар дар асарҳои устод Садриддин Айнӣ дар муқобил, бар зидди ин ҳаракат сухан гуфтанд. Як қилсила мақолаҳо таълиф карданд бо номи «Босмачиёни Фарғона қистанд?». Дар ин мақолаҳо хусусияту шахсияти ин босмачиҳо муайян карданд: дузду қоратқару одамқуш. Онҳо ҳатто меншевик нестанд. Бо амалҳои зиштасон ба гурӯҳи хурде барои манфиатҳои муайян тақия мекарданд. Ин ҳаракат охири соли 1919 на дар мо, яъне, дар Бухоро, балки дар Туркистон ба вучуд омад, шурӯъ шуд. Айнӣ омодагӣ ба ин мусоҳиба, маҷаллае дар дастам афтид, ки дар бораи сарқардаи босмачиҳои туркман Чунайдулло дар солҳои 20-уми асри 20 нақл мекунанд. Чунайдулло ҳини гуфтушунид ба намоёндагони ҳукумати вақт шарт мегузорад, ки ӯ аз муборизаи мусаллаҳона даст мекашад, агар дар қаламрави Туркменистон, давлати муқтакил таъсис дода нашавад. Тафакқури давлатдориро бинед. Тафовут аз замин то осмон. Босмачиҳои наву қуҳнаи мо бошанд, ҳамвора барои таъйифи давлат бо ҳориҷиҳо ҳамқорӣ намуда ва инро «муборизаи озодихоҳӣ» вонамуд қардаанд. Агар дар хусуси бар зидди босмачиён сухан гуфтани фарзандони бедори солҳои 20-ум ба миён биояд ва ба муқобилони ҳаракат ном бурда шаванду андешаҳоишонро ёдоварӣ бикунанд, тарафдорони ҳаракати босмачигарӣ изҳор медеворанд, ки амалҳои мавқеъгирӣ аз рӯи талаботи давр, ё худ қониқдорӣ сиёсати замон буд. Қӣ

сиёсатро ифодаву чоғибдорӣ намекунад? Кадоме аз ин шахсон, ки босмачигариро амали мусбат арзёбӣ мекунанду ба тарафдориашон сухан мегӯянд, сиёсатеро химоя наменамоянд? Не. Онҳо ҳам чоғибдори сиёсатеанд ва ин сиёсат дар навбати худ ба нафъи гурӯҳест, ки онро роҳандозӣ мекунад. Ман мепиндорам, ки асоси назария дар он аст, ки мо бояд ба ҳисоб бигирем, ки ташкил шудани давлати шӯравӣ, аз миён рафтани аморати Бухоро – ин ба манфиати халқи тоҷик буд ё ба зарари он? Мо аз бунёд шудани ин давлат бояд розӣ бошем, шод ва ё афсӯс бихӯрем, ки аморати Бухоро барҳам хӯрд? Агар аз давлати шӯравӣ розиву шод бошем, пас ҳаракати босмачигарӣ муқобилу зидди ин давлат буд ва ба яқин, бад аст. Вале, агар афсӯс бихӯрем, ки аморати Бухоро махв гардида, он бароямон беҳтар буд, пас ин ҳаракат нек мебошад.

Шахсан ман чӣ андеша дорам дар ин ҳусус? Дар солҳои 80-уми асри гузашта дар Афғонистон ба сифати муаллим чор сол кор кардам. Чӣ гуна будани зиндагии мардуми он кишварро дар он солҳо ва дар қадом вазъият будани тоҷиконашонро дар он даврон ва имрӯзаашро ҳам хуб медонам. Дар дехоти Афғонистон, дар дехоти Эрон низ бисёр будам. Эрон нисбат ба Тоҷикистон дар гузаштаи дур, яъне то асри ХХ давлати тараккикарда ба шумор мерафт. Вақте ки бо ҳудумон онҳоро муқоиса мекунам, шод мешавам, розиву қаноатманд, ки давлати шӯравӣ пирӯз шуд. Ин давлат ба мо имконияти обод кардани Ватанро дод. Устод Айни дар мақолаи «Ҳукумати шӯравӣ ба мо чӣ дод?» менависад: «Ҳар чизе, ки барои зиндагии як миллат лозим буд, давлати шӯравӣ ба мо дод». Аз он мо чӣ гуна истифода бурда тавонистем – ин масъалаи дигар аст.

Ба гуфтаи устод Айни барои мо давлат, мактаб, беморхона, марказҳои тиббӣ зарур буд, Ҳукумати Шӯравӣ дод. Аз чӣ чизӣ додаш норизоиву ношукӯрӣ бикунем? Шахсиятҳои бедору огоҳи давр аз ин гуна имкониятҳо сари вақт ва пурсамар истифода карданд, аз ҷумла устод Садриддин Айни. Масалан, ба дасти ӯ китобҳои «Таърихи адабиёти Эрон», «Таърихи адабиёти Озарбойҷон», «Таърихи адабиёти Туркия», «Таърихи адабиёти Тотористон» афтод. Ба ин ҳулоса омад, ки онҳо миллати шӯравӣ буданду адабиёти миллаташонро ба вуҷуд оварданду муаррифӣ месозанд. Ба худ зарур шумурд, ки ин гуна як қори некро ба анҷом бирасонад, албатта, барои миллат, шинохти бештаре дурусти он. Ба ин хотир, ба навиштани «Намунаи адабиёти тоҷик» шурӯъ намуд, то ба исбот расонад, ки халқи тоҷик худ соҳиби адабиёт буд. Дар ин асарӣ мондагон намунаи эҷоди онҳоеро ворид намуд, ки ба сифати тоҷик шинохта мешуданду аз онҳо ном мебарданд, дар Мовароуннахр зиндагӣ мекарданд, яъне дар Осиёи Миёнаи имрӯза ва қисман дар Афғонистон ва ҳам Ҳурӯсони Эрон. Қалимаи машҳури зебои «тоҷик»-ро, ки дар миёни халқ буд, онро ба сифати миллату забон баровард ва ба химояи он бархост.

Дар ҳаракати босмачигарӣ ҳама гуна қувваҳо буданд. Тамоми миллатҳои Осиёи Миёна – тоҷикҳо, қирғизҳо, ўзбекҳо, туркманҳо, қазоқҳо дар он иштирок карданд. Вале гоҷа чӣ буд? Ва ин иштирок чӣ гуна буд?

Соли 1977 як намоишнома – пйесаи ман бо номи «Писари босмачӣ» ҷоп шуд. Гоҷа ва ҳулосаи ин буд, ки босмачигарӣ ҳаракати бад аст, вале на ҳар қӣ ба он ворид гардид, душмани халқ мебошад. Дар ин ҳаракат одамоне ҳам буданд, ки ё галат карданд, ё зерӣ фишор монданд, ё нафаҳмида шарикӣ босмачиҳо шуданд. Вақте ки мо ҳаракати мазкурро маҳкум менамоем, ин гурӯҳро дар назар надорем. Сухан дар бораи сарқардагон, идеологҳои он мебошад ва ҳам манфиатхояшон. Ин намоишнома дар ҳусусӣ падари писарбаҷаест, ки барои озод намудани пешгирии горати деҳа дар ҳаракати босмачигарӣ иштирок кард. Албатта, ин қашфиёти ман нест. Нависандаи халқии Тоҷикистон Саттор Турсун ханӯз дар замони шӯравӣ дар романаҳ аз шахсоне сухан

гуфт, ки галат карда, бо босмачихо хамрох гардиданд. Дар пӢесаи «Хиёнат»-и Чалол ИкромӢ низ ин мавзӯву масъала баррасӢ мешавад. Дар ин намоишнома образи асосӢ, марказӢ Асадмахсум- яке аз саркардагони ҳаракат аст. Вай дарк мекунад, ки шиори мо – миллати озоди Бухоро аслан барои мардуми Бухорову миллати тоҷик нест. Ин шиори коркардаву баровардаи бегонахо мебошад. Ӣ афсӯс меҳӯрад, ки ба ин роҳ, роҳи галат рафт.

Идеологияи босмачигарӢ чӢ буд? Оё он мавриди қабул аст ё не? Барои рӯшан шудану дарёфти мақсад чанд нафарро ном мебарам: Анварпошо, Карокизилпошо, Салимпошо, Юсуф Зиё, СурайёафандӢ. Инҳо турканд. ОсиёимиёнагӢ нестанд. Аз Туркияи онрӯза омадаанд ва дар Бухоро ҳаракати босмачигарию ба вучуд оварданд. Тасаввур бикунему бипурсем, ки онҳо ба мо чӢ иртибот доранд. Баъзе бо даъво мегӯянд, ки Армияи Сурх ба мо бегона буд. Бигузур чунин бошад. Аммо ин туркон кихоянд? Хешанд? Аз Туркия омада, ақидаву идеологияи туркиро дар Бухоро чорӢ кардан хостанд.

Онҳое, ки ба таърихи халки мо тавачҷух зоҳир мекунанд, бояд як чизро нагз дар хотир дошта бошанд, ки шурӯъ аз солҳои 10-уми асри гузашта туркҳо кӯшиш ба ҳарч доданд, ки забони халқҳои Осиёи Миёна – ўзбекҳо, қирғизҳо, туркманҳо, қазокҳо туркӢ бошанд. Забони ҳудашонро чорӢ кардан меҳостанд. Аммо ин халқҳо онро ба ҳеч сурат напазируфтанд. Ана ҳамон туркҳо моро ҳам турк кардан меҳостанд.

Ҳадафи онҳо муттаҳид кардани мардуми туркзабон дар зеро як парчам буд. Он вақт ҳамин гуна парчам амири Бухоро махсуб мешуд.

Акнун ба ин пурсиш бояд посух бигӯем, ки «Амири Бухоро кист?». Баъзеҳо аз он ифтиҳор мекунанд, ки дар замони ҳукмронии амирони Бухоро забони мо, яъне тоҷикӢ, забони давлатӢ буд. Ва агар ин аморат боқӣ мемонд, забони мо чун забони давлатӢ баробари он пойбарҷо мемонд. Мутаассифона, ин гуна пиндор галат ва он ҳаёли хом мебошад. Як мисол меорам. Соли 1742 Афғонистони имрӯза аз Эрон ҷудо шуду ҳудро давлати Хуросон эълон кард. Бунёдгузорони давлат пашту буданд, забони давлатиашон аммо дари форсӢ ба шумор мерафт. Соли 1801 ин давлатро Афғонистон номиданд. Охиста-охиста дар ин кишвар гуфтугӯи гайридарӢ ҳам пайдо шуд. Соли 1936 забони пашту забони дуҷуми Афғонистон гардид. Баъди сӢ соли минбаъда, яъне солҳои 60-ум масъала гузошанд, ки пашту бояд забони яқуми ин кишвар бошад. Мавқеи дарӢ танг шуд. Ҳатто дар даврони ҳукмронии Довудхон барои онҳое, ки бо забони пашту гап мезаданду фаъолият мебарданд, маоши иловагӢ ба андозаи афзудани 25 дарсад муқаррар карданд. Яъне, дар Бухоро низ ҳамин ҳолат ба вучуд меомад ва мавқеи забони тоҷикиро тангтар менамуданд.

Дуруст аст, ки дар аввали солҳои 20-уми асри гузашта забони Бухоро тоҷикӢ буд. Аммо набояд аз ёд бурд, ки бо таъсиси Ҷумҳурии Халқии Бухоро имкони фаъолияти забонро танг намуда буданд. Ин, албатта, пеш аз зуҳури ҳаракати босмачигарӢ татбиқ шуда буд. Аллома Аҳмади Дониш дар асарҳояш Бухороро чун давлати мангития ном мебарад. Яъне, нагуфтааст, ки ҳукумати тоҷикии Бухоро. Агар чунин мебуд, Аҳмади Дониш онро бо ифтиҳор таъкид мекард.

Туркҳое, ки ба ин кишвар омада буданд, аз чихати миллат ба мангития наздиқӣ доштанд ва аз чихати сиёсӣ зидди давлати русӣ ин ҳаракатро созон додаву пеш мебарданд. Ҳаракати босмачигарӢ ҳамчун ҳаракати мардуми ба ақидаи туркпарастӣ иттиҳод сабт шудааст. Туркпарастӣ на танҳо ба зарари мо – тоҷикон, балки ба зарари ўзбекҳо, қирғизҳо, қазокҳо, туркманҳо ҳам буд. Дар дусад соли ҳукмронияш ин давлати мангития дар тамоми қаламрав, яъне дар Осиёи Миёна чизе насохт. Таърих бар ин гувоҳ

мебошад, албатта, ба чуз бунёди чанд мадраса дар Бухоро. Хатто дар махалхо мадрасахо пайдо нашуд, балки онхоро бунёд насохтанд. Ва низ масҷидхои калон, рох, пул, табобатхона дар ин давр пайдо нашуданд. Ба ин тарик, дар 200 сол давлати амири чизе насохт, ба пешрафту рушду таракки рӯ наовард, вале дар давоми 50 сол акаллан роххovu пулхои одии рафтуомадро сохтем-ку. Имрӯз, яъне дар замони истиклол иншоотхои бошукӯх бунёд намудем. Бояд эътироф бикунем, ки нахустин тархи онхо он замон ба вучуд омаданд. Агар ҳаракати босмачигарӣ пирӯз мешуд, оё мо метавонистем, ки сохиби давлат, мактаб, беморхонахо ва дигар иншооти муҳим бигардем? Аз соли 1920 то ба соли 1990 дар Осиёи Миёна он қадар иншооте бунёд ёфтанд, ки дар Афғонистон ба ин микдор сохта нашуданд, дар Эрон низ. Яъне, ин дар натиҷаи шикаст додану шикаст хӯрдани босмачигарӣ буд. Агар онхо пирӯз мегаштанд, мо сохиби ин гуна дастоварде шуда наметавонистем. Хатто дар номаи амири Бухоро ба Лигаи миллатхо, ки бисёр вақт тарафдорони ҳаракати босмачигарӣ аз он иқтибос менамоянд, аз бунёди иншооте ба хотири обод кардани мамлакаташ ёдовар намешавад. Пештар саркардагони ин ҳаракатро, ки турк буданд, ном бурдам. Акнун кӯрбошихои ҳудамонро ном мебарам: Иброҳимбек, Авлиёкулбек, Дониёримок, Қарахонбӣ, Тугайсарӣ. Инхо аз ҳамон қабилхоянд ва ҳамон идеологияро ҷонибдорӣ ва ҳамон рӯҳияро ифода мекарданд. Аз он замон дур шудем. Мо насли навем. Аммо натиҷахои бади он замон ва тарафдорони ин ҳаракатро аз падарону бобоёнамон шунидем. Наход суханони кӯчагии ин одамоне, ки дар он даврон назистанд ва ҳақиқати ходро шохид набуданду Худо медонад ҷӣ хондаанду доништаанд, аз хулосахои дурусту дақиқи онхо муҳимтару баландтар бошанд? Дар ин замина, ман ба ду ҷиз ишорат кардан мехоҳам. Се китоб аст. Дар бораи ҳамон замон ва ҳодисоти руҳдода маълумот медиҳад. Яке аз онхо «Таърихи нофеъ»- и Мухаммадалӣ ибни Мухаммад Саиди Балҷувонӣ аст. Ин муаллиф тарафдори давлати шӯравӣ набуд, вале ҳамон ҳақиқатеро баён доштааст, ки мо тарафдори онем ва дар ин хусус сухан кардем. Ӯ таъкид ва шукр менамояд, ки ҳаракати босмачигарӣ галаба ба даст наовард, вагарна мулкро хароб месохт.

Тарафдорони ин ҳаракат ба маълумоти китобхое така мекунанд, ки аз тарафи ҳамон туркхои ба ин ҷо омада таълиф гардидаанд. Яке аз ин китобхо «Таърихи Туркистон» мебошад. Маълум аст, ки китоб ба манфиати ин ҳаракат ва саркардагонашон навишта шудааст. Барои ин тарафдорон на навиштахои устод Айнӣ, Сайидризо Ализода ва дигарон қимат дорад, балки навиштаи туркхои ба ин ҷо омада муҳимтару асоситару дурусттар мебошад. Аз китоби Тўгон Валидов «Шӯриши босмачиён» ё аслан «Киёми босмачиён» низ истифода мебаранд. Тўгон Валидов кист? Собик котиби якуми Ҳизби коммунисти Бошқирдистон буд. Барои миллатчигии зиддитоторӣ ўро маҳкум карданду аз вазифа дур сохтанд. Валидов ба Осиёи Миёна омад ва ҳамфикронашро муттаҳид намуда, хост Ҳизби коммунистони мусулмон ва баъд давлати мусулмонӣ ташкил бикунанд. Чун муваффақ нагардид, ба ҳаракати босмачигарӣ дохил шуду ба як гурӯҳи он роҳбарӣ намуд. Ин ҳаракат вақте шикаст хӯрд, гурехта ба Туркия рафт. Дар университети ин кишвар муаллим шуд ва воқеахои ҳамон солхоро аз назару мавқеи худ ба қалам дод. Инчунин, иштироки туркхо ва хонадонхои онхоро дар Бухоро ва ин ҳаракатро тасвир намуд. Пулу силохро барои онхо ба хотири ҷангу пирӯзӣ ва ташвику тарғибашон аз хориҷи кишвар: Туркия ва Англия мефиристоданд. Ӯ таассуф аз он мехӯрад, ки аз ҳама имконоти фароҳамоварда истифода карда натавонистанд ва дар натиҷа шикаст хӯрданд. Ба ин тарик, инро тарафдорони ҳаракати босмачигарӣ ҳаракати озодихоҳӣ медонанду бахо медиҳанд ва ворид шудани Ҳукумати Шӯравиро зулму истисмор. Ин гуна

нест.

Хар сол бо амри золимонаи аъзои девони кушбегӢ, масъулони андозчамъкунӢ ба минтакаи кӯхистони Бухорои Шаркӣ сарозер мешуданду мисли мӯру малах хамаро меруфтанд. На мушти галла мемонду на як сар гову гӯсфанд. Низоми андозбандиро устои зиндаёд Айнӣ дар романи «Дохунда» нагз тасвир кардааст. Барои бардасозии инсонҳо аз накшаҳои шайтони чоряккориву карздеҳӣ суиистифода мекарданд. Дар катори молу чорво, ин гурӯҳҳои харосафкан, ки ҳеҷ фарке аз роҳзанҳо надоштанд, хилофи каромати инсонӣ, ба одамрабой низ машғул мешуданд.

Осиёи Миёна ба сабаби ихтилофҳои зиёде, ки дошт, дар нимаи асри XIX ба ду қисмат ё давлат ҷудо шуда буд: Яке бо номи давлати Туркистон ба хайати Россияи подшоҳӣ даромад. Ба ин давлат водии Фарғона, Самарқанд, Тошқанд, тамоми Туркменистон, Қарақалпокистон, Қирғизистон, Қазокистон дохил мешуд. Қаламрави Бухоро давлати алоҳида махсуб мегардид. 48 дарсади тоҷикон дар Туркистон буданд. Бештари тоҷикон дар қаламрави Бухоро суқунат доштанд. Дар Туркистон тоҷикон ҳеҷ гуна қудрат надоштанд. Онҳоро ҳамчун миллат эътироф низ намекарданд. Баъдтар ба тӯфайли як гурӯҳи олимони варзидаи рус, ба монанди Хаников, Бартолд, Шишов, Павлов тоҷикон эътироф шуданд.

Дар Бухоро забон тоҷикӣ буд, аммо дар Туркистон забон туркӣ.

Ба андешаи ман, ки дар ин маврид яку бетағйир аст: он бародарон ин гуна китобҳои ба тарғибу ташвиқи ҳаракати босмачигарӣ таълифёфтаре нахонанд. Бе ин ҳам онҳо чун дар ҳусуси ҳаракати мазкур нахонда сухан мекунанд. Натиҷаашро бинанд. Чӣ натиҷа дод шикасти ин ҳаракат? Ва ҳатто ба Афғонистони ҳозира ҳам пешрафти моро муқоиса бикунанд. Агар ҳаракати босмачигарӣ пирӯз мешуд, чӣ натиҷа ба бор меовард? Дар Афғонистони имрӯза лозим шуда истодааст, ки ҳалқи тоҷик соҳибмамлакат будани худро ба ҷангу ҷидол ба исбот бирасонад. Ҳол он ки бо таъсиси давлати Хуросон, тавре пештар изҳор доштам, тоҷик буданаш аён буд. Вале дар Бухоро тоҷику пашту тоҷику пашту намеғуфтанд. Ҳамаи халқҳои дигарро ҳам ба номи турк ёдоварӣ мекарданду ба забон меоварданд.

Забони давлатиро махсус, қасдан форсӣ меғуфтанд, то ки бегона будани ин забонро барои Осиёи Миёна таъкид бинамоянд, на барои он ки форсӣ машҳур аст. Дар Бухорову Самарқанд маҳаллаҳои алоҳидаи форсӣ буд, ки онҳоро порсӣён меғуфтанд. Ҳамин тавр, бо ном бурдани забони форсӣ забони ин мардумро дар назар доштанд. Ин хамаро шикаста, асло бар чойи худ монда, мардуми тоҷик, ўзбек, қазок, қирғиз, туркман, бигзор бо ёрии аскарӣ сурх ҳам бошад, системае ба вучуд оварданд, ки дар он манфиатҳои миллиашон ифода мешуданд, мепиндорам, ки қизи хуб аст. Президентҳои кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ ба таъкид иброз доштанд, ки Инқилоби Октябр ба ташкилшавии давлати шӯравӣ заминаи аввали истиклолиятро гузошт, ки соли 1991 соҳиб шудем ва ҳамаи имконоти пешрафти мо ба ҳамин давлати пешин вобастагӣ дорад.

Оё Тоҷикистон агар дар ҳамон даврон дар системаи советӣ якҷоя намебуд, имкони даст овардани истиклолият ба вучуд меомад? Албатта, не! Мо, ки қисми таркибии давлати шӯравӣ будем, бо барҳам хӯрдани ин давлат имкони истиклолиятро ба даст овардему ба ин натиҷаи неку назаррас расидем. Давлати шӯравӣ як қадами мусбат барои расидан ба истиклолияти имрӯзаи мо буд. Ин ба он сабаб пойдор монд, ки ҳаракати босмачигарӣ шикаст хӯрд. Ва мардум дарқ кард, ки босмачиҳо на дӯст, балки душманони халқи мо ҳастанд, барои на танҳо тоҷикон, балки барои ҳамаи халқҳои меҳнатқашӣ Осиёи Миёна. Аксар вақт дар бораи чӣ нагзу чӣ бад зиёӣ сухан мегӯяд. Дуруст аст, ки зиёӣ ақли халқ,

миллат аст. Аммо зиёҳои мо бояд барои худ дарк бикунанд, ки солҳои 1991 – 1993 дар муқобили зухуроти номатлуби давр, қувваҳои иртиҷой овоз баланд карда тавонистанд? Имрӯз чӣ даъво мекунанд?

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хатареро, ки аз ҳаёҳуҳо ба сулҳи тоҷикон меравад, возех дар Паёми навинашон ба Парлумон ироа карданд: “Мо даҳшати ҷанги шаҳрвандии солҳои 90-уми асри гузаштаро, ки душманони миллати тоҷик ба сари мо таҳмил карда буданд, ҳаргиз фаромӯш намекунем ва ба итминон изҳор медорем, ки мардуми мо дигар ба доми душманону бадхоҳони миллат, ки то ҳанӯз аз ҳадафҳои гаразноки худ даст нақашиданд, гирифта намешаванд”. Мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хатареро таъкид карданд, ки: “Дар шароити ҷаҳони пурҳаводиси муосир бисёр муҳим аст, ки ҷавонони мо мисли солҳои 90-уми асри гузашта, фирефтаи таблиғоти неруҳои ифротгароии динӣ ва бадхоҳони миллати тоҷик нагарданд. Ҳамеша зираку хушёр ва барои ҳимояи манфиатҳои халқи тоҷик ва давлати тоҷикон омода бошанд”.

Ин таъкиди Президенти кишвар ба он вобаста аст, ки дар замони ҳозира “хатари терроризм ва экстремизм дар ҷаҳон афзоиш ёфтааст”.

Ташвише, ки Пешвои миллат аз вазъияти ҷаҳони муосир, аз ҷумла: “Кӯшишҳои аз нав тақсимунии ҷаҳон, мусаллаҳшавии бошитоб, қудратталабӣ... ҷаҳонро ба марҳалаи нави ҷанги сард кашониданианд” дорад ва муносибати дурбинонаи ӯ нисбати ин воқеаҳо чунин ақидаашро пеш меорад, ки: “Диккати асосӣ бояд ба пешгирӣ намудани терроризму экстремизм, шомилшавии шаҳрвандони мамлакат ба соҳмонӣ ҳаракатҳои террористиву экстремистӣ ва ба Ватан баргардондани шахсони гумроҳшуда равона карда шавад”.

Ман душманони ҳам ин давлат ва ҳам он давлатро аз наздик дида будам, бо онҳо суҳбат низ доштам ва онҳоро бисёр хуб мешиносам. Як қиссае навишта будам. Қаҳрамон аз мӯсафедҳои ҳамсоҷамон ба ҳисоб мерафт. Ӯ ҳеч намехостааст, ки аъзои қолҳоз бишавад. Муллоҳо онҳоро чунин қатво меоданд, ки аъзо нашавад, агар ҳам як дасту пояшонро бибуранд. Дар сурати буридани ҳар ду дасту по чун узвийтро бипазираанд, гунаҳгору қофир намешаванд.

Бо шикасти ҳаракати босмаҷгарӣ даштҳои бекорҳобида аз худ шуда, онҳоро шодоб сохтанду мавриди истифода қарор доданд. Аз як деҳа ба деҳаи дигар сохтани роҳ оғоз шуд. Мақтаҳо бунёд ёфтанд. Марказҳои тиббӣ таъсис ёфтанд. Ҳамин тавр, натиҷа мусбат буд. Ман гумон мекунам, онҳое, ки ин ҳама хангомаву ҳаёҳуҳо дар атрофи ҳаракати босмаҷгарӣ ба вучуд оварданд, дар суроғу талаби манфиатҳои худ ҳастанд. Албатта, ман ҳам меҳоям, ки ҳақиқати таърихӣ ошқор ва бойғониҳо, архивҳо қушода шаванд. Қушодану дастрас қардидани архивҳо дар ҳеч сурат ба манфиати онҳо нахоҳад буд, балки даҳшату ваҳшат ва қуштори бераҳмонаву қорату дуздиву фаҳши босмаҷҳоро ошқор месозанд. Архивҳо дар Тоҷикистон нестанд, дар Маскаву Санкт – Петербурганд. Аз ин рӯ, мо бояд аз он шукр қунем, ки саҳифаи таърихи шӯравии мо саҳифаи мусбат буд. Ва он барои боз ҳам беҳтар шудани сарнавишти халқи тоҷик дар замони истиклолият заминаи хубе қузошт. Ба тӯфайли ин саҳифа миллати тоҷик дар Осиёи Миёна эътироф шуд. Бисёр халқҳое ҳастанд, ки аз мо ба шумора зиёдтаранд, аммо дар солҳои 20 – ум, дар замони тақсимоии дунё қуштибон, ки надоштанд, миллат шуда натавонистанд. Масалан, қурдҳо. Онҳо қариб 50 миллион нафаранд, лекин миллати қурд, давлати қурд нест. Мо ба тӯфайли воқеаҳои солҳои 20 – ум асри гузашта соҳиби қабону давлат қардидем. Аз ин зиёд боз чӣ меҳоям? Баҳти баланд қоро ёр қардид. Барои ҳамин вазифаи насли имрӯзаи мо, зиёиёни мо иборат аз он аст, ки ба таърих, ба

гузашта ва ходисоти он бо чашми хирад бинигаранд. Агар ба чашми хирад, ба чашми адолат нигоҳ бикунанду хакикатро дуруст дарёбанд, харгиз дар хусуси он бадгӯй намекунанд.

Босмачихо силохе буданд, ки барои аз ҳаракат боздоштани чархи таърих истифода мешуданд. Яъне, мехостанд Аморати Бухороро пойдор нигоҳ доранд. Аморат, ки мемонд, халки кашшок боқӣ мемонд. Миллатҳо мустақил намешуданд, “миллати ягонаи ислом” барояшон кифоя мешуд. Ин “миллати ягона” ҷӣ қадар миллату халқиятхоро аз байн бурд, таърих фаромӯш накардааст. Вай ба мавҷудияти тоҷикон ҳам таҳдид мекард, мехост номи тоҷик аз рӯи Замин руфта шавад. Сарзамини ин халқ ҳамеша бе номи миллат як ҷузъи хурди давлати бегонагон бошад.

Босмачиён фиреб додан мехостанд, ки халқи меҳнатқаш дӯстро аз душман фарқ накунад. Бо қорбурди истилоҳи “ислом” ва ба он муқобил гузоштани вожаи нописанди “қофир” мехостанд мардумро гумроҳ намоянд ва аз он ҳуқумати наво, ки бунёд мешуд, дур созанд, зеро дар таблиғашон амир мусулмон буду душманони амир қофир. Дар назари босмачипарастон мардуми озодихоҳи Бухорову Туркистони аввали асри ХХ, онҳое, ки баъди ҳазор сол аз нав давлатдор шуда, халқашонро - тоҷикро номдор, давлатдор ва забондор қардан мехостанд, гӯё бегонапараст буданду бо пулу ёрии русҳо ба мақсади худ расидаанд, аммо босмачихо “мусичаи бегуноҳи худӣ” будаанду ёрии молӣ, пулӣ, силоҳ аз хориҷиҳо – англисҳо, туркҳо, белогвардейтсҳои рус гирифтаи онҳоро қасе намедонад, гӯё ба қамонгӯлак қанг қарда бошанд. Нақод қаси содае бошад, ки боқар қунад, ки босмачиҳои идеологияи ғайритоҷикӣ ва ғайримиллидошта қотил не, навозишгару парастори халқу миллати мо бошад.

Воқитаҳои ақбори оммаи Британияи Қабир дар он замон Иброҳимбекро шохзода (Prince Ibrahim-Bek) номида, бо ҳар роҳ таъриф мекард. Таърихшиносон низ иштироқи қосусони британиёиро дар ҳамқорӣ бо ҳаракати босмачиён рад намекунанд. Айни замон хотираҳои қормандони разведқай ҳарбии Британия, ки ҳамон вақт фаъолият менамуданд, ифшо қардидааст.

Бо истинод ба ин иттилоъ, қумақи босмачиҳо бо сиёсати умумии зиддишӯравӣ, ки аз қониби Форин Оффис (Вазорати қорҳои хориҷӣ) ва мақомоти разведқавӣ амалӣ мешуд, воқастагӣ дошт. Ба нишондоди онҳо, ҳаракати қвардиячиёни сафед дастаи босмачиҳоро бештар дастқирӣ мекардааст. Бар қамми ин, ҳаракати болшевикҳо бозихи ҳатарноқи дучонибаро дар ин қазия пеш меқурд ва ғайримустақим ба афроди алоқаманди Иброҳимбек, ки нақшаҳои зиддишӯравӣ дошт, ҳабар меқоданд, то сари вақт ақсулақал нишон диҳад.

Ба ақидаи олиқи тоҷик М. Эркаев роҳбарият ва ҳайати қатории босмачиҳо, аз қумла аъзоёни қурӯҳи Иброҳимбек аз қониби низомиёни англис ва афсарони ҳадамоти разведқавӣ, ки барои идорақунӣ, банакшақирӣ, масъалаи молиявӣ масъул буданд, ҳамоҳанг қарда мешуд. Аз қониби дастурдиҳандаҳои британиягӣ тарзи фаъолияти ҳоси таҳрибқорӣ (Do it myself - ҳамқун ман бошӣ), омӯзонда мешуд. Босмачиҳо бо милтиқ, пулемёт ва диқар аслиҳа аз анборҳои ҳарбии Британия таъмин меқардиданд. Ба фикри Эркаев, бинобар бесаводии муқлақи Иброҳимбек, ӯ иқтидори тақшили тамринҳо ва истифодаи имқониятҳои ҳарқиро нақодшт.

Ҳамон иштибоҳи тақрориеро ба ёд меорад, ки ҳизби мамнӯи террористиҳои нақзат дар шароити қунунӣ ба абзори дастаи ҳадамоти мақсуси қишвари хориҷӣ табдил ёфтааст. Таърих ҳакикатро меқарастад. Бузургии ин илм дар он аст, ки вақте гузаштаро меомӯзем, имрӯз дақик ва оянда муайян мешавад. Тавре маълум шуд, босмачиқарии

харакати зиддимиллӣ, зиддиточикӣ буд. Тавассути пул, мол ва пуштибонии маънавии бегонагон – душманони миллати тоҷик ташкил шуда буданд. Холо ҳам айнан ҳамин тавр аст. Дар ин ҷо сирри дигаре нест. Ва буда ҳам наметавонад. Оне, ки нахзатиҳо босмачигарио тарғиб мекунад, барои мардум айни муддаост. Хуб аст. Зеро акнун ҳуди онҳо бо забони хеш ниҳод, ҷаҳонбинӣ, маънавиёти ҳудро фош мекунад. Он коре, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ қарданд, айнан як намуди ҳаракати босмачигарӣ дар шароити нав буд. Ҳамон қатл, гораҷ, одамрабӣ ва ғайра. Маҳз барои ҳамин мардум, махсусан ҷавонон, бояд ҳушёр бошанд. Қасе ҷонибдори босмачигарӣ аст – ҷонибдори ҳаракати «Давлати исломӣ» аст, ки намунаашро мо дар Ироқу Сурия мебинем. Дигарбора набояд мардум гумроҳ шавад.

Дар китоби рӯймизии ҳар тоҷики оқил «Маънавии маънавий» омадааст: «Эй бародар, барои он ки ҳудро бишносӣ, ки аз қадам ҷинсӣ, хуб ҳастӣ ё бад, нигоҳ кун, ки ҷазби ҷӣ ҷиз мешавӣ ва ба сӯйи кӣ меравӣ ва аз суҳбати ҷӣ қасе масрур мегардӣ ва ҳулоса, бингар, ки бо қадам гурӯҳӣ». Ё ба иборати дигар:

Ғар ба Хомон моилӣ, хомонӣ,
Ғар ба Мӯсо моилӣ, субҳонӣ.

Ононе, ки босмачипарастӣ мекунад, мардуми содаеро, ки аз ҳақиқат қамтар ҳабар доранд, ба фиреби ҳимояи ислом ҳамчун “муҷоҳид” ба сари ҳалқҳои мусулмони Ироқ, Либия, Сурия, ҳатто қисматеро ба Афғонистон равона қарданд ва ин мулкҳои оромро ба қӯрхонаи оташи ҷанг гирифта қарданд ва боз ҷӣ меҳоста бошанд?

Ҳофизоне, ки имрӯз боз бо ин оҳанг суруд меҳонанд, гумон мекунад, ки ҳалқи имрӯзаӣ тоҷик, мардуми Тоҷикистони соҳибистиклол дар фаҳмиши сиёсат ҳамон қӯдақи садсол пеш аст, ки ба торҳои имрӯз танидашон гирифта мемунад. Ҳестед, ки ҳобетон.

Ман суҳанеро, ки дар аввалҳои наздик омадани сулҳ дар Тоҷикистон раиси Комиссияи ошти миллӣ Сайид Абдуллоҳи Нурӣ гуфта буд, ёд меорам: “Бале, ҳеле қуштем, ҳароб қардем, акнун бояд саъӣ қард, то эҳё қунем, обод қунем.” (Мучаддиди аср, сах. 31).

Ҷунин эътироф барои тамоми нахзатиҳо, аъмоли онҳо дарс ва барои мардуми тоҷик ҳушдор бошад, ки дигарбора дӯстро аз душман фарқ қунем. Давлате созем, ки дар он маънавиёти миллати тоҷик, ҷаҳонбинӣ миллӣ мо арзишманд бошад, на ҷаҳолат ва бозғашт ба зулмоти асримиёнагӣ, ки нахзатиҳо бо дастгирии аҷнабиён дунболи он мегарданд.